

Hoe denkt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over sociale ongelijkheid?

J. BERTING

Faculteit der Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit, Rotterdam

1. Inleiding

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft in zijn 16e rapport aan de Regering, dat gepubliceerd is onder de titel *Over sociale ongelijkheid. Een beleidsgerichte verkenning*¹, gepoogd een schets te geven van de belangrijkste verdelingsvraagstukken in Nederland. In aansluiting op deze schets geeft de Raad aanbevelingen voor het nemen van maatregelen, welke zouden kunnen leiden tot een vermindering van de sociale ongelijkheid in Nederland. Deze studie werd ter hand genomen op grond van de taak die de Raad bij wet is opgedragen en welke o.a. omvat het 'ten behoeve van het Regeringsbeleid wetenschappelijk gefundeerde informatie te verschaffen over ontwikkelingen die op langere termijn de samenleving kunnen beïnvloeden en daarbij tijdig te wijzen op tegenstrijdigheden en te verwachten knelpunten, probleemstellingen te formuleren ten aanzien van de grote beleidsvraagstukken, en beleidsalternatieven te ontwikkelen'².

Het rapport is met weinig enthousiasme ontvangen in kringen van beoefenaren van de sociale wetenschappen, terwijl in de sfeer van het overheidsbeleid de beleidsvoorstellen vooralsnog weinig weerklank vinden. Naar mijn mening heeft de Raad dit koele onthaal van zijn ideeën voor een belangrijk deel aan zich zelf te wijten, doordat is verzuimd op systematische wijze de beperkingen aan te geven van het model waarmee de sociale werkelijkheid wordt beschreven. Het zou echter jammer zijn wanneer er op basis van wat in het rapport is neergelegd geen verdere analyses zouden plaatsvinden waarin uiteraard wel rekening wordt gehouden met de kritische reacties. In het rapport zijn namelijk zeer vele onderzoeksgegevens bijeengebracht en op systematische wijze in het door de Raad ontwikkelde kader geplaatst. Hierdoor is het mogelijk een beter inzicht te krijgen in die ongelijkheidsvraagstukken, waaraan in het Nederlandse empirische onderzoek nog weinig of geen aandacht is besteed. Daarnaast is het rapport te waarderen als een macrosociologische proeve van empirisch onderzoek. Wie zich, zoals de

Raad noodzakelijkerwijze moet doen op grond van zijn opdracht, waagt op het gebied van de analyse van macroproblemen, vindt in de sociale wetenschappen betrekkelijk weinig steunpunten voor zover het empirisch onderzoek op dit gebied betreft. Hoewel er op theoretisch niveau een groeiende belangstelling is voor macro-sociologische problemen, vindt de vertaling van deze ontwikkeling in empirisch onderzoek maar moeizaam plaats. De overheersende sterke preoccupatie van de meeste Nederlandse onderzoekers met nauwkeurige beschrijvingen van sociale verschijnselen waarbij men zich meestal beperkt tot één bepaalde sector van het maatschappelijke leven en/of tot één type organisatie, werkt remmend op de ontwikkeling van de andere methodieken vergende macro-analyse waarvan de reikwijdte, zoals in het geval van de sociale ongelijkheid in de Nederlandse samenleving, veel verder gaat.

In het onderstaande zal ik in de eerste plaats ingaan op het model waarmee de Raad de sociale ongelijkheid in Nederland beschrijft. In de tweede plaats zal worden beschreven welke werkwijze de Raad volgt en tot welke aanbevelingen, die moeten leiden tot een vermindering van de sociale ongelijkheid in Nederland, de resultaten van de studie aanleiding geven. Na de hoofdlijnen van het rapport te hebben weergegeven zal ik trachten uiteen te zetten welke de belangrijkste beperkingen zijn van de door de Raad gekozen voorstelling van de sociale ongelijkheid. Uit deze bespreking kunnen tenslotte enkele aanbevelingen voor onderzoek en beleid worden afgeleid.

2. Probleemstelling en model van de sociale ongelijkheid

Sociale ongelijkheid wordt door de Raad opgevat als de ongelijke verdeling in de samenleving van schaarse goederen over de leden van die samenleving. De vragen die de Raad zich voorstelt in dit verband te beantwoorden luiden: 'Welke ongelijk-

heid bestaat er ten aanzien van de verdelingen kennis, materieel en immaterieel inkomen uit arbeid, bezit en macht? Hoe groot is de samenhang tussen deze verdelingen? Bestaan er oorzakelijke verbanden en van welke aard zijn die? En welke is de actuele en potentiële rol van het overheidsbeleid in de verdelingsprocessen?³. De legitimering van de bestudering van deze verdelingsprocessen ten dienste van overheidsbeleid is gelegen in de omstandigheid dat de overheid 'te allen tijde', maar in het bijzonder na de Tweede Wereldoorlog, bij verdelingsvraagstukken betrokken is geweest en in de constatering van de Raad, dat de spanning in de sociale stratificatie in de afgelopen vijftien jaren groter is geworden en de ontwikkelingen die daaraan hebben bijgedragen nog niet zijn uitgewerkt. Verwacht wordt dat nieuwe ontwikkelingen die spanning nog zullen vergroten.

Het rapport over de sociale ongelijkheid moet de wetenschappelijke basis voor een samenhangend verdelingsbeleid van de overheid versterken en een aanzet geven tot een doorbreking van de starheid van de huidige sociale stratificatie.

Wat in een samenleving als schaarse goederen moet worden beschouwd is niet zonder meer een gegeven, maar is afhankelijk van het stelsel van waarden, dat in de samenleving opgeld doet. In het in onze samenleving vigerende waardenstelsel spelen, zo merkt de Raad op, de elementen kennis, materieel en immaterieel inkomen, bezit en macht een centrale rol. De huidige sociale stratificatie, welke gebaseerd is op de ongelijke verdeling van de genoemde schaarse goederen, is ontstaan met het tot ontwikkeling komen van het huidige productiestelsel⁴.

Deze laatste opmerking maakt de nadere omschrijving van de schaarse goederen althans ten dele begrijpelijker. Kennis wordt opgevat als de mate van formeel, schools onderwijs dat iemand heeft gevolgd; materieel inkomen is inkomen uit arbeid (bruto-inkomen); immaterieel inkomen bestaat uit de kwaliteit van de arbeid welke door een individu wordt verricht alsmede de arbeidsvoorwaarden en de arbeidsomstandigheden; bezit wordt beperkt tot vermogen en macht opgevat als het vermogen door individueel optreden de eigen belangen tegenover organisaties tot gelding te brengen. Deze zaken zijn begerenswaardig, deels om zichzelfwille, deels omdat zij een middel vormen ter verwerving van andere zaken.

De Raad zegt de genoemde criteria voor sociale ongelijkheid zoveel mogelijk te hebben gekozen op grond van hun aansluiting op de subjectieve ongelijkheid. Dit ligt voor de hand, omdat, zoals reeds

gezegd, het vigerende waardenstelsel ten grondslag ligt aan de bepaling van wat als schaars moet worden opgevat. 'Subjectieve ongelijkheid verwijst naar de waarneming door een individu van de mate waarin hij een verdeling ongelijk vindt'⁵ en signaleert derhalve ongelijkheid in de ogen van participanten aan het sociale leven alsmede hun eigen positie in een gegeven verdeling. De objectieve ongelijkheid vat de Raad op als het oordeel dat resulteert als een verdeling wordt getoetst aan één of meer duidelijk omschreven criteria. Het verschil tussen deze twee vormen van sociale ongelijkheid is volgens de opstellers van het rapport van belang, omdat aan de ene kant de subjectieve ongelijkheid soms een steun kan zijn voor overheidsoptreden door dit te legitimeren, aan de andere kant de objectieve sociale ongelijkheid de subjectieve ongelijkheid zichtbaar maakt, 'hard' maakt én relativeert.

De verdeling van de genoemde schaarse goederen brengt, in de opvatting van de Raad, een bepaalde structuur in de samenleving. Mensen nemen ongelijke posities in op de verdelingen van schaarse goederen en deze posities zijn bepalend voor de posities van mensen ten opzichte van elkaar. Op grond van de posities van mensen in de genoemde verdelingen ontstaat een sociale rangorde. Uit de bezetting door personen van verschillende plaatsen vloeit dan een sociale afstand tussen de mensen voort. De hiërarchische ordening van mensen op grond van hun sociale posities is volgens de Raad de sociale stratificatie waarbij wordt aangetekend, dat het daarbij gaat '... om een gelaagdheid op grond van verdelingen van elementen, die beschouwd worden als belangrijke kenmerken van personen'⁶, in ons geval macht, kennis, en vermogen en materieel en immaterieel inkomen. De aldus geschetste sociale stratificatie berust op de onderstelling, dat er een grote samenhang bestaat tussen de onderscheiden verdelingen in die zin, dat personen met een bepaalde positie volgens kenmerk A equivalente posities innemen volgens de kenmerken B, C en D. Wanneer dat het geval is, dan vormen mensen met ongeveer dezelfde plaats in de sociale rangorde een sociale laag en de sociale stratificatie kan worden opgevat als een hiërarchie van sociale lagen. Tussen deze sociale posities of sociale lagen zijn verschillen te constateren naar belangen, naar prestige of status, naar culturele gedragingen en naar sociale afstand. Deze stratificatie bevat zijn eigen rechtvaardiging – hetgeen volgt uit het gemelde uitgangspunt – maar leidt tevens tot spanningen, omdat zij gedragsbeperkend is voor met name degenen, die lage posities in de sociale rangorde innemen. Hiermee is de schets van het beeld van de sociale ongelijkheid, zoals dat uit het rapport

van de Raad naar voren komt, afgerond. Voordat wij er toe overgaan, deze opvatting over de sociale ongelijkheid te bespreken door deze o.a. te vergelijken met andere voorstellingen of modellen van de sociale ongelijkheid, zullen wij de werkwijze en argumentatie omtrent de samenhang tussen de geschetste verdelingen in het kort weergeven.

3. Argumentatie en werkwijze

In het voorgaande hebben wij laten zien, dat in het rapport *Over sociale ongelijkheid* een nauwe samenhang wordt ondersteld tussen de verschillende verdelingen van schaarse goederen. Er wordt in dit verband gesproken van een sociale stratificatie in de Nederlandse samenleving, welke wordt gekenmerkt door een grote starheid. Op welke wijze komt de Raad tot de conclusie, dat er van een dermate grote samenhang tussen de verdelingskenmerken sprake is, dat de kwalificatie 'grote starheid' gerechtvaardigd is? De redenering, die steunt op ambtelijk statistisch materiaal van het CBS en op resultaten van empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek in Nederland – gegevens waarvan de Raad de ontoreikendheid voor zijn doeleinden terdege beseft hetgeen op diverse plaatsen tot de terechte waarschuwing leidt dat de ontworpen samenhang van verdelingen hypothetisch is – verloopt op de volgende wijze. In de afgelopen dertig jaren is de opleiding een steeds belangrijkere plaats gaan innemen bij het bepalen van iemands positie bij de intrede in een bedrijf, zowel naar de aard van de werkzaamheden welke men krijgt te verrichten (de intrinsieke kenmerken van de arbeid), naar het niveau waarin men in de arbeidshierarchie terecht komt alsmede naar het inkomen dat uit de arbeid voortkomt.

Een dergelijke sterke positiebepalende betekenis van het dagonderwijs zou op zich nog niet behoeven te wijzen op een grote starheid van de sociale stratificatie indien kinderen uit onderscheiden sociale milieus op evenredige wijze aan de verschillende vormen van voortgezet onderwijs zouden deelnemen, wanneer wij op deze plaats even afzien van de centrale rol welke het beroep dat men uitoefent bij de bepaling van iemands sociale positie in onze samenleving speelt. De Raad meent echter op grond van de beschikbare gegevens te moeten concluderen, dat er in de periode 1942-1965 voor wat het voortgezet onderwijs betreft nauwelijks sprake is van een ontwikkeling naar een evenrediger deelneming naar sociaal milieu.⁷

Zoals de beginfunctie grotendeels bepaald wordt door het opleidingsniveau, zo is ook de eindfunctie

in de meeste gevallen daardoor bepaald. De arbeidsorganisatie wordt, zo stelt de Raad, gekenmerkt door een piramidale machtsstructuur, waarin in principe alle macht bij de top ligt. De macht op lagere niveau's in de organisatie is slechts een afgeleide van de macht van de top. Door deze machtsverdeling is het mogelijk een arbeidsverdeling door te voeren, waarin de functies bovenin de hiërarchie vele intrinsieke opbrengsten hebben en de functies die laag in de hiërarchie staan overwegend inconveniënten vertonen. De genoemde machtsstructuur maakt het bovendien mogelijk, dat de hogere echelons inconveniënten die aan hun functies kleven, afwentelen op lagere, zodat de verschillen tussen de diverse echelons groter worden dan alleen op grond van kennisverschillen te verwachten zou zijn. Deze situatie heeft tot gevolg, dat degenen, die hoger in de bedrijfshierarchie zitten in hun functie meer ervaring opdoen, meer leren, dan degenen, die lagere functies innemen. Door dit leerproces hebben degenen, die hoger in de hiërarchie zitten, betere kansen om hogere functies te bereiken (carrièrepiraal). De leerprocessen dragen derhalve bij tot een toename van institutionele macht van die personen die reeds, relatief gezien, over veel institutionele macht beschikken. De arbeidssituaties waarin van leerprocessen nauwelijks of niet sprake is, bieden daarentegen niet alleen geen kansen op toename van institutionele macht, maar kweken bovendien een houding van conformerende berusting die het leren van de betrokkenen zelfs belemmert.

Naast het belang van de arbeidssituatie als dagelijkse leersituatie voor de mate van individuele macht zijn er nog enkele andere, minder belangrijke, factoren, welke van invloed zijn op de individuele macht. In de eerste plaats zullen, zo meent de Raad, degenen, die een zekere mate van zelfstandigheid in hun werk hebben eerder dan degenen met geringe zelfstandigheid, zich actief inzetten om informatie te krijgen. In de tweede plaats wordt gesteld, dat degenen met hogere opleidingen meer met maatschappelijke situaties worden geconfronteerd waarin aan hun vermogen tussen alternatieve handelwijzen te kiezen eisen worden gesteld. Hierdoor neemt de ervaringskennis toe, o.a. op grond van politieke participatie.

De Raad meent echter, dat het onwaarschijnlijk is, dat deze maatschappelijke ervaring ooit een effect zal kunnen hebben, dat dat van de arbeidssituatie ook maar in de verte benadert. Tenslotte schenkt het rapport aandacht aan de relatie tussen inkomen uit arbeid, particulier vermogen en individuele macht. Uiteraard geeft een hoger inkomen een betere mogelijkheid tot de vorming van inkomen, maar daar

komt nog bij, dat er een verband is tussen de hoogte van het verwachte inkomen en vermogensvorming, zoals tot uiting komt in het eigen woningbezit. Op dit punt is derhalve sprake van een cumulatie: een hoog inkomen op jeugdige leeftijd biedt naast de onmiddellijke voordelen van het hoge inkomen bovendien een gunstig inkomensprofiel en een vroege start aan de vermogensvorming.

Als gevolg van de werking van de genoemde factoren kunnen aanzienlijke verschillen tussen personen bestaan naar individuele macht: het vermogen van een enkeling zijn belangen tegenover een organisatie tot gelding te brengen door individueel optreden. Het rapport bespreekt de verschillen op dit gebied voor een aantal belangrijke rolverhoudingen tussen individu en organisatie, nl. de rol van klant, die van verplicht lid van een organisatie, die van een vrijwillig lid van een organisatie en tenslotte de rol van burger als individu ten opzichte van de overheid. Op grond van de analyse van de verbanden tussen de elementen die in beschouwing worden genomen, komt de Raad tot de conclusie, dat de starheid in de verdeling van de genoemde schaarse goederen alsmede de samenhang tussen deze verdelingen groot is te noemen.

Het onderwijs heeft deze starheid tot nu toe niet kunnen verminderen. Dit is geen gevolg van een falend onderwijsbeleid, zo meent de Raad. Het onderwijs reproduceert tot nu toe echter voor een belangrijk deel de met de sociale stratificatie samenhangende ongelijkheid; daarentegen zou de onafhankelijke invloed van het onderwijs op de sociale stratificatie en op de krachten die haar in stand houden, beperkt zijn.

4. Aanbevelingen van de Raad

Gezien de nadruk die in het rapport wordt gelegd op het hypothetische karakter van het beschreven netwerk van relaties zou men verwachten, dat de Raad voorsnog nog geen aanbevelingen doet die moeten leiden tot maatregelen die zijn gericht op vermindering van de sociale ongelijkheid in Nederland. Dit is niet het geval. Er worden een aantal aanbevelingen geformuleerd in samenhang met voorstellen tot onderzoek. Wij zullen op deze plaats enkele van de belangrijkste aanbevelingen vermelden. In de eerste plaats stelt de Raad dat, gezien de resultaten van de verkenning op het terrein van de sociale stratificatie, een herverdeling van arbeidskenmerken noodzakelijk is. Het combineren van arbeidskenmerken in

zinnvolle takenpakketten kan echter alleen succesvol zijn, wanneer de organisatie van het gehele productieproces ingrijpend verandert. De Raad stelt derhalve experimenten voor met andere vormen van organisatie van het gehele productieproces. Hierbij zou de overheid zelf, als werkgeefster van 13,5% van de beroepsbevolking, een leidende rol moeten gaan spelen, omdat de overheid minder onder dwang staat van het winststreven dan het bedrijfsleven en fundamentele belangentegenstellingen in arbeidsorganisaties van de overheid veel minder aanwezig zouden zijn.

In de tweede plaats pleit de Raad voor de invoering van een stelsel van wederkerend onderwijs, waarvan het leerrecht een belangrijk onderdeel is. Een persoonsgebonden onderwijscredietstelsel, waarvan educatief verlof deel uitmaakt, schept naar het oordeel van de Raad mogelijkheden voor een rechtvaardige verdeling van onderwijskansen. De combinatie van het arbeidsbeleid en het onderwijsbeleid zou een betere verdeling van de individuele macht in de samenleving tot gevolg hebben, vooropgesteld dat de werkloosheid geen duurzaam en omvangrijk verschijnsel in onze samenleving wordt. Wanneer een aanzienlijke groep mensen langdurig van arbeid zou blijven uitgesloten, dan zijn de gevolgen daarvan ernstig. 'Gemis van een arbeidsplaats doet afbreuk aan het gevoel een gerespecteerd en volwaardig lid van de samenleving te zijn en betekent het ontberen van een duurzame leer- en ontplooiingssituatie, en een zinvolle tijdsbesteding'⁸. De Raad is dan ook van oordeel, dat al het mogelijke moet worden gedaan om ieder die kan werken van een passende werkkring te voorzien.

5. Beperkingen van de ongelijkheidsopvatting van de Raad

De macro-sociologische beschouwingen van de Raad over de sociale ongelijkheid in Nederland hebben het grote voordeel, dat zij een aantal belangrijke samenhangen, die als gevolg van de overheersende sectorsgewijze benadering van problemen in het sociaal-wetenschappelijke onderzoek nogal onderbelicht zijn, centraal stellen, zoals de relatie tussen onderwijssysteem en arbeidsorganisatie. Dit kan een stimulans betekenen voor verder empirisch onderzoek op dit terrein. In het belang van verder onderzoek en van beleidsaanbevelingen lijkt het mij van belang op deze plaats de belangrijkste beperkingen en tekortkomingen van de gekozen benadering op beknopte wijze te signaleren.

5.1. Relatie sociale stratificatie en productiestelsel

De Raad is van mening, dat de huidige stratificatie is ontstaan met het tot ontwikkeling komen van het huidige productiestelsel. Het is te betreuren, dat de Raad deze samenhang op een zo algemeen niveau formuleert en niet nader ingaat op de aard van de samenhang. Hoewel uit het rapport duidelijk wordt wat de Raad onder het huidige stratificatiestelsel verstaat, kan hetzelfde niet worden gezegd ten aanzien van het huidige productiestelsel. Een belangrijker tekortkoming is het feit, dat niet wordt ingegaan op de vraag in hoeverre het stratificatiesysteem wordt bepaald door het productiestelsel en in hoeverre het door de Raad genoemde 'vigerende waardensysteem' een zekere autonomie bezit ten opzichte van die productieverhoudingen. Explicitering van de relatie lijkt mij zowel voor het onderzoek als voor het formuleren van beleidsaanbevelingen van groot belang, te meer daar in de literatuur over dit onderwerp bepaald geen overeenstemming bestaat.

Er zijn auteurs, die de industriële convergentiethese aanhangen welke inhoudt, dat de industrialisering de relatieve verscheidenheid in de grondtrekken van de stratificatie, zoals die in pre-industriële samenlevingen wordt aangetroffen, reduceert door onderschikking aan de beroepshierarchie. De 'logic of industrialism' zou dan leiden tot een meer rigide en eenduidige sociale stratificatie (o.a. C. Kerr en W. Runciman). Daar staan tegenover de aanhangers van de industriële divergentiethese, die van mening zijn, dat juist in pre-industriële samenlevingen de sociale stratificatie rigide is, maar dat met de ontwikkeling van de industriële samenleving de relaties tussen klasseposities, sociaal prestige en macht losser worden (o.a. R. Dahrendorf, G. Lenski). Tegen de eerstgenoemde these – welke de Raad lijkt te accepteren – pleit, dat:

- a) niet-geïndustrialiseerde landen en geïndustrialiseerde landen een ongeveer gelijke rangorde op het gebied van de beroepsstratificatie te zien kunnen geven. Archer en Giner⁹ concluderen op grond van hun gegevens, dat deze overeenkomsten eerder kunnen worden verklaard uit het institutionele apparaat van de natiestaat – waarvan de ontwikkeling vooraf gaat aan de economische ontwikkeling – dan uit de standaardiserende werking van het industriële productiestelsel.
- b) culturele factoren een rol spelen bij de beoordeling van beroepen, evenals ideologische of politieke veranderingen. Dit blijkt o.a. uit het feit, dat de correlaties van de beoordelingen van handarbeidersberoepen tussen de U.S.A. en Engeland en tussen de U.S.A. en de Bondsrepubliek

slechts resp. .54 en .42 zijn en tussen de U.S.A. en Nieuw-Zeeland .92, terwijl uit Poolse onderzoeken blijkt, dat na de 2e Wereldoorlog de geschoolde arbeid een significant hogere plaats werd toebedeeld in vergelijking met de positie van de geschoolde arbeid in West-Europa. Hoe het ook zij, het is merkwaardig, dat de Raad, nadat eenmaal is gesteld dat er een samenhang bestaat tussen productiesysteem en sociale stratificatie, heeft verzuimd zijn onderstellingen omtrent die relatie te bespreken mede op grond van onderzoeksmateriaal, dat afkomstig is uit landen, die gekenmerkt worden door hetzelfde productiestelsel en een al dan niet gelijksoortig staatsapparaat.

5.2. Hiërarchie van sociale ongelijkheid

Uit de schets van sociale ongelijkheid door de Raad blijkt duidelijk, dat deze een gradatieschema hanteert. De samenleving wordt voorgesteld als bestaande uit een aantal klassen of lagen, welke ten opzichte van elkaar worden geordend op grond van de mate waarin zij één of meer kenmerken vertonen en waarbij de klassen aggregaten van individuen zijn met de betreffende kenmerken. De klassen verhouden zich derhalve ten opzichte van elkaar in termen van *meer-minder*, gemeten met behulp van de gekozen verdelingen van schaarse goederen. Niet duidelijk wordt gemaakt in het rapport, dat deze hiërarchische voorstelling van de sociale ongelijkheid één mogelijkheid is uit een aantal voorstellingen. Zo komt Ossowski tot de conclusie, op grond van de analyse van voorstellingen omtrent sociale ongelijkheid, dat er drie hoofdvormen te onderscheiden zijn. Naast het reeds vermelde gradatiesysteem, waarbij hij enkelvoudige gradatiesystemen en synthetische gradatiesystemen onderscheidt – het model van de Raad is dan als een synthetische gradatie te kenschetsen – noemt hij twee schema's waarbij de klassen zich onderscheiden van elkaar door *verschillen* naar kenmerken. Deze verschillen kunnen worden beschouwd als attributen van klassen, die op grond van de verschillen van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben voor het vervullen van hun taken (organische afhankelijkheid) dan wel als kenmerken welke een eenzijdige negatieve afhankelijkheid met zich brengen: de winsten of successen van de ene klasse of groep gaan ten koste van een andere. Het eerste schema noemt Ossowski een functioneel schema, het tweede een dichotoom schema. Een dichotoom schema kan enkelvoudig zijn dan wel bestaan uit combinatie van twee of drie dichotome

verdelingen. Dit laatste is het zgn. klassieke marxistische schema.¹⁰

Uit het voorgaande zal duidelijk geworden zijn, dat het gradatieschema of de hiërarchische voorstelling van de sociale ongelijkheid uitstekend past bij de definitie van sociale ongelijkheid als een *verdelingsprobleem* en als zodanig goed aansluit bij de ideologie van de verzorgingsstaat. De probleembeschrijving van de Raad is in overeenstemming met wat een VN-rapport concludeert over sociale rapportering in verzorgingsstaten: 'The newly-emerging tradition of social reporting seems to be engaging itself towards a utilitarian, relatively egalitarian and harmonious ideal of society to serve as the basis of value-judgements necessary in such implicit norm-setting. This pattern of norms can be interpreted as an "assessment of the quality of life"'.¹¹ Een dergelijke probleembeschrijving is uiteraard aanvaardbaar, voorzover men er zich rekenschap van geeft, welke de belangrijkste beperkingen zijn.

De keuze van het gradatieschema door de Raad heeft er toe geleid, dat men de aandacht primair heeft gericht op verdelingen, samenhangen tussen verdelingen en vraagstukken van herverdeling van schaarse goederen, en weinig of geen aandacht schenkt aan sociale ongelijkheid als resultante van de wijze waarop maatschappelijke groeperingen erin slagen (politieke) rechten te veroveren of andere groeperingen de toegang tot centrale maatschappelijke beslissingen te beletten. In deze analyses gaat het om de verschillende marktkansen die groepen mensen hebben op grond van zowel 'objectieve' factoren als op grond van hun definitie van hun maatschappelijke situatie. Voor deze laatst bedoelde analyses lijken dichotome schema's, toegepast op o.a. de productieverhoudingen, beter geschikt dan het gradatieschema. De aandacht is dan niet in de eerste plaats gericht op de verdelingen van schaarse goederen, maar op de vraag wie beslissingen nemen over zaken die deze verdelingen op langere termijn bepalen. Om een voorbeeld te noemen: de vraag of nieuwe technologieën in het productieproces moeten worden ingevoerd en zo ja, onder welke condities dat moet gebeuren is in onze samenleving overwegend een kwestie die beslist wordt door bedrijfsleidingen en technici. Het zelfde geldt voor, vaak in samenhang met technologische innovatie noodzakelijke, organisatorische veranderingen. Deze besluiten zijn van groot belang voor de verdeling van arbeidskenmerken in een organisatie, zoals de Raad dan ook constateert. Op dit ogenblik, nu wij geconfronteerd worden met diepingrijpende technologische innovaties als gevolg van ontwikkelingen op het gebied van de micro-electronica (microprocessors

en microcomputers) is de vraag over de toepassing ervan en de condities waaronder de nieuwe verworvenheden worden ingevoerd uiterst actueel. Het gaat daarbij echter niet in de eerste plaats om een verdelingsprobleem, maar om de keuze uit o.a. mogelijke ordeningen van arbeidsverhoudingen. Bepaalde groepen zullen door deze ontwikkelingen in een zwakkere marktpositie komen te verkeren, andere groepen zullen wellicht op grond van dezelfde ontwikkelingen hun marktpositie kunnen verbeteren. Dit is in de eerste plaats een probleem dat structurele machtsverhoudingen betreft tussen partijen met onderscheiden posities in de maatschappelijke ordening. De overheid zelf is daarbij één van deze marktpartijen. De mogelijkheden om een beleid te voeren, dat tot een vermindering van bepaalde vormen van sociale ongelijkheid leidt, hangen nauw samen met de macht van de overheid in verhouding tot de andere partijen alsmede van de kwaliteit van de vormen van beleid.

Ook wanneer men niet uitgaat van de marktposities van collectiviteiten, maar het gradatieschema als uitgangspunt neemt, zijn er beperkingen te vermelden. Zo is te constateren, dat de Raad het verdelingsvraagstuk opvat als een behoeftenvraagstuk: alle mensen hebben ongeveer gelijke behoeften; een meer egalitaire verdeling van schaarse goederen is derhalve wenselijk. De Raad gaat daarmee voorbij aan het vraagstuk van de prestaties van personen: de beoordeling van wat een individu in vergelijking met anderen in onderscheiden maatschappelijke situaties bijdraagt en de hoogte van de beloning die het daarvoor krijgt of zou behoren te krijgen op grond van bepaalde in de samenleving of onderdelen daarvan gangbare criteria. De Raad stelt het voor alsof de bijdragen van individuen voornamelijk worden bepaald door factoren waarover het individu zelf geen controle heeft, ook al denkt het individu zelf dat dat wel het geval is. Het ene individu bereikt meer dan het andere omdat het een beter sociaal milieu heeft, omdat het daardoor een betere schoolopleiding heeft gekregen, omdat het in een functie werkt waarin leermogelijkheden aanwezig zijn etc. Eigen inzicht in marktmogelijkheden, eigen preferenties voor bepaalde typen werk of levensstijl e.d. lijken alleen op een secundair niveau een rol te spelen. Aangezien in de samenleving door vele personen de relatie tussen individuele prestatie – uiteraard op verschillende wijzen opgevat – en de beloning voor bijdragen in de wereld van het beroep een zeer belangrijke is, is te verwachten, dat een verdelingsbeleid, dat geen rekening houdt met de normatieve betekenis van deze relatie, de spanning in het stratificatiesysteem eer zal opvoeren dan doet verminderen, met name in de

omvangrijke middengroepen in de samenleving.

5.3. *Werkelijkheidswaarde van het begrip 'sociale klasse'*

In de schets van de sociale ongelijkheid door de Raad worden individuen hiërarchisch gerangschikt naar inkomen, macht, vermogen en kennis. Klassen zijn in de opvatting van de Raad aggregaten van personen met een ongeveer gelijke mate van macht, inkomen, kennis en vermogen. Tussen de aldus onderscheiden klassen zouden verschillen te constateren zijn naar belangen, culturele oriëntatie, sociale afstand en prestige. Ook op dit punt spreekt het rapport in te algemene termen. Het zal de lezer duidelijk zijn, dat de door de Raad geconstrueerde sociale klassen geen werkelijkheidswaarde hebben. De klassen zijn slechts met behulp van bepaalde criteria onderscheiden statistische aggregaten, die als zodanig geen belangen kunnen hebben. Personen met een ongeveer gelijk inkomen, kennisniveau etc. kunnen zeer verschillende belangen hebben en personen die in deze opzichten verschillend zijn, kunnen gelijke belangen hebben. Wij kunnen eerst iets over belangen zeggen, wanneer wij iets af weten van de onderscheiden posities die mensen in het productiesysteem innemen, inzicht hebben in de wijze waarop die posities en de waarde van de specifieke kennis en ervaring van betrokkenen in het geding zijn bij o.a. technologische en organisatorische veranderingen en wanneer wij weten hoe zij die veranderingen beoordelen en er eventueel op reageren door middel van individuele en collectieve actie.

Zo ook kunnen wij wat de culturele dimensie betreft zeggen, dat er wel correlaties vast te stellen zijn tussen de door de Raad onderscheiden aggregaten en culturele gedragingen, maar dat daaruit niet volgt, dat de klassenposities als zodanig de culturele verschillen zouden kunnen verklaren. Te wijzen valt in dit verband op de constatering, dat in sommige gevallen categorieën mensen met ongeveer een gelijke positie naar macht, inkomen, kennis en vermogen, in cultureel opzicht onderling sterk kunnen verschillen¹² en dat groepen mensen met eenzelfde 'klassepositie' sterk verschillende reactiepatronen vertonen op maatschappelijk onrecht.¹³

5.4. *Starheid van de sociale stratificatie*

De Raad is van mening, dat de starheid van de sociale stratificatie in Nederland groot is. Nu is de mate van starheid van de sociale stratificatie een relatief begrip. Wij kunnen eerst nagaan wat hiermee wordt bedoeld wanneer wij duidelijke referentiepun-

ten hebben. Aangezien deze strikt genomen ontbreken mogen wij aannemen, dat de Raad meent dat zijn oordeel evident is op grond van het gepresenteerde materiaal. Er zijn evenwel enkele aanwijzingen te geven, waaruit kan blijken, dat de mate van starheid van de sociale stratificatie wat minder groot is dan de Raad pretendeert. Verder onderzoek zou kunnen uitmaken, of het beeld van de stratificatie in dit opzicht moet worden bijgesteld.

In de eerste plaats heeft de Raad, sprekend over de wereld van de arbeid, het oog kennelijk gericht op grote productieorganisaties. In deze organisaties is inderdaad een piramidale machtsstructuur aanwezig, hebben vele lagere functies een lagere kwaliteit dan de hogere, en is de entree tot bepaalde functieniveaus tamelijk streng gereguleerd op grond van opleiding (diploma's). Dit laatste is wellicht nog in grotere mate kenmerkend voor de overheid dan voor grote industriële bedrijven. De geconstateerde samenhang tussen opleiding en functieniveau kan in een aantal gevallen aanzienlijk geringer zijn in kleine bedrijven dan in de (zeer) grote. In de kleine bedrijven is de autonomie van werknemers vaak groter, is de arbeidsverdeling minder ver doorgevoerd waardoor leerprocessen een grotere rol spelen en de inhoud van het werk als interessanter wordt ervaren dan de deeltaken in de meeste grote organisaties.¹⁴ Wij moeten er in dit verband rekening mee houden dat, naast de toch altijd nog omvangrijke categorie van zelfstandige beroepsbeoefenaren, in het klein- en middenbedrijf een groot deel van de beroepsbevolking werkzaam is.

In de tweede plaats gaat de Raad voorbij aan die categorieën in de beroepsbevolking die in bepaalde sectoren, ondanks een geringe formele scholing, een kans hebben hoge inkomens en/of grote macht te verwerven (bepaalde sectoren van de handel, het popwezen, professionele voetballers, carrièremakers in het politieke leven e.d.).

In de derde plaats wordt het beeld van de rigiditeit van de sociale structuur wellicht versterkt, doordat grote groepen buiten beschouwing blijven waarvoor de relatie tussen maatschappelijke positie, sociale herkomst, opleiding en inkomen anders moet worden gelegd dan voor de werkenden. Te denken valt aan huisvrouwen, waarvan de maatschappelijke positie veelal een afgeleide is van die van de echtgenoot, aan de categorie langdurige werklozen en aan de nog grotere categorie van arbeidsongeschikten (welke laatste reeds 600.000 personen omvat).

In de vierde plaats verhult de gekozen benadering bepaalde verschuivingen die in de arbeidsorganisaties optreden in de relatie tussen onderwijsniveau en functieniveau. Organisatorische en technologische

veranderingen leiden de laatste jaren aan de ene kant tot een kwaliteitsverlaging van vele functies en aan de andere kant tot een kwaliteitsverhoging van een beperkt aantal andere. Hoewel de entree tot deze functies met hoge en lage kwaliteit sterk wordt bepaald door het opleidingsniveau, is tegelijkertijd te constateren dat, mede door het stijgende opleidingsniveau van de bevolking, vele personen met hoge opleidingen genoeg moeten nemen met functies met minder aantrekkelijke arbeidskenmerken dan in een voorgaande periode het geval was. Een dergelijke ontwikkeling betekent dat het verband tussen onderwijs en functieniveau in bepaalde opzichten lossen aan het worden is, al is dat een ontwikkeling die de Raad niet met vreugde zal vervullen.

In de vijfde plaats moeten wij constateren, dat in bepaalde opzichten de mate van starheid van de stratificatie een artefact is van de gekozen werkwijze en de 'metingen'. De Raad werkt in een aantal gevallen met zeer ruime categorieën, zoals bijvoorbeeld bij de meting van het sociale milieu, waar onderscheiden wordt tussen laag, midden en hoog. Het zal duidelijk zijn dat naarmate men de indeling grover maakt, zich veel sociale mobiliteit aan de waarneming onttrekt, nl. de mobiliteit binnen elke sociale laag afzonderlijk en die zeer aanzienlijk kan zijn. Daarbij komt nog, dat de Raad een aantal kenmerken hiërarchisch ordent om daarna vrij willekeurig een equivalentie te onderstellen tussen schaalposities in de onderscheiden hiërarchieën van verdelingen. De vraag doet zich hierbij uiteraard voor op welke gronden men posities tussen de onderscheiden hiërarchieën als equivalent kan beschouwen. Ook hier geldt, dat hoe ruwer men het equivalentievraagstuk aanpakt, des te meer rigiditeit men zal waarnemen. Een meer verfijnde vergelijking van posities op de onderscheiden hiërarchieën zal meer discrepanties opleveren (zgn. statusincongruenties) en eerder aanleiding geven tot de constatering dat de sociale stratificatie 'minder rigide' is. Daarbij komt uiteraard nog de omstandigheid dat in de werkelijkheid functies lang niet altijd te ordenen zijn naar de mate van inconvenianten die ermee zijn verbonden. Ook binnen een dergelijke hiërarchie komen vele inconsistenties voor, omdat de meeste beroepen én een aantal aantrekkelijke kanten hebben én een aantal onaantrekkelijke, terwijl personen bij het afwegen van die voor- en nadelen ook nog andere omstandigheden laten gelden welke op zich niets met de functie als zodanig hebben uit te staan (woonomstandigheden, aanwezigheid van bepaalde collectieve voorzieningen in het woongebied, soms ook de arbeidsmarktpositie van de echtgenote etc.).

De conclusie moet op grond van de bovenge-

noemde overwegingen zijn, dat het oordeel van de Raad, dat de sociale stratificatie star is, uitsluitend geldt voor zover het om de sociale stratificatie gaat zoals die door de Raad als gradatiesysteem wordt voorgesteld. De mate van starheid kan bovendien in belangrijke mate een functie zijn van de aard van de 'meting'.

5.5. *Beperkte mogelijkheden van de lagere sociale strata?*

Tenslotte wil ik, voorbijgaande aan de zeer belangrijke theoretische vraag hoe de samenhang tussen de gekozen hiërarchieën is te verklaren, enige aandacht schenken aan de opmerking van de Raad, dat de sociale stratificatie vooral gedragbeperkend is voor de laagste strata in de sociale hiërarchie. Deze opmerking hangt nauw samen met de voorstelling van de sociale ongelijkheid als een hiërarchie van verdelingen, waarbij de laagsten steeds op de gekozen verdelingen aan het kortste eind trekken. Vanzelfsprekend legt een lage positie in de sociale hiërarchie aan de betreffende personen zekere beperkingen op. Of die beperkingen inderdaad groter zijn dan van mensen die een hogere positie in die hiërarchie innemen is niet zonder meer aan te nemen. Het gedrag van mensen wordt nu eenmaal niet bepaald door het model, dat de Raad van de samenleving heeft. Andere verdelingen kunnen een grotere gedragsbeperking met zich brengen dan die welke de Raad heeft gekozen als de belangrijkste variabelen in het model. Vooral is echter belangrijk hoe mensen zelf hun maatschappelijke positie en hun mogelijkheden beoordelen. Op die gronden is het zeer wel mogelijk, dat de gedragsbeperkende invloed van de sociale stratificatie groter is in de maatschappelijke midden-groepen, met hun veelal grote nadruk op individuele maatschappelijke positieverbetering, dan in de zgn. lagere groepen. Dit betekent uiteraard niet, dat de overheid haar beleid in de eerste plaats moet stelen op de als zodanig door groepen ervaren beperkingen. Het gegeven voorbeeld, dat in de sociologische literatuur door vele voorbeelden wordt ondersteund, laat zien, dat de subjectieve meningen over ongelijkheid zeker niet altijd een legitimering kunnen bieden voor een verdelingsbeleid van de overheid. Integendeel, een beleid dat gericht is op positieverbetering van degenen, die volgens het model van de Raad de laagste posities innemen, kan zeer wel een toeneming van maatschappelijke spanningen tot gevolg hebben.

6. Besluit

De voorgaande kritische kanttekeningen pretenderen niet dermate vernietigend te zijn voor het model van de Raad, dat dit model naar de prullenmand moet worden verwezen. Het model of de voorstelling van de sociale ongelijkheid heeft een zekere betekenis voor zover men de beperkingen ervan onderkent. Een beleid, dat gericht is op een vermindering van de sociale ongelijkheid zou er echter bij gebaat zijn, indien andere voorstellingen over de sociale ongelijkheid dan die welke in het rapport zijn neergelegd nader zouden worden uitgewerkt, met name een voorstelling waarin de samenhang tussen veranderingen in het productiesysteem en de sociale ongelijkheid een centrale aandacht zou krijgen. Een dergelijke benadering zou ook meer recht doen aan de beperkingen waaraan de overheid in een beleid zoals is voorgesteld, is onderworpen. Het onderzoek van beoefenaren van de sociale wetenschappen zou zich dan meer dan nu het geval is kunnen richten op de strategieën van collectiviteiten bij het verdedigen of versterken van machtsposities wanneer belangrijke maatschappelijke vraagstukken in het geding zijn (zoals o.a. het geval is bij onderwijsvernieuwingen, beslissingen over de aard van de toepassing van nieuwe technologieën e.d.).¹⁵

Noten

1. *Over sociale ongelijkheid. Een beleidsgerichte verkenning.* Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid. Rapporten aan de regering, r. 16-1977. Den Haag: Staatsuitgeverij.
2. Zoals vermeld in het rapport *Over sociale ongelijkheid*, binnenzijde omslag.
3. *Over sociale ongelijkheid*, p. 8.
4. *Over sociale ongelijkheid*, p. 124.
5. *Over sociale ongelijkheid*, p. 8.
6. *Over sociale ongelijkheid*, p. 7-8.
7. *Over sociale ongelijkheid*, p. 51.
8. *Over sociale ongelijkheid*, p. 170.
9. M. S. Archer and S. Giner, *Contemporary Europe.*

Class, Status and Power. London: Nicholson and Weidenfeld, 1971. Hoofdstuk I.

10. S. Ossowski, *Klassenstruktur im sozialen Bewusstsein.* Neuwied am Rhein: Hermann Luchterhand Verlag, 1961, p. 190 e.v.
11. *National Social Reports: contents, methods and aims.* Rapport van de United Nations, 1976.
12. Zie o.a. M. Crozier, *Le monde des employés de bureau.* Paris: Editions du Seuil, 1965, p. 185 e.v.
13. Barrington Moore Jr., *Injustice. The social bases of obedience and revolt.* London: Macmillan Press, 1978.
14. G. K. Ingham, *Size of Industrial Organization and Worker Behaviour.* Cambridge: At the University Press, 1970.
15. Zie voor een goede studie, waarin vele van de in het model van de Raad onderbelichte variabelen worden behandeld, R. Loveridge and A. L. Mok, *Theories of Labour Market Segmentation.* The Hague-Boston-London: Nijhoff Social Sciences Division, 1979. I.h.b. hoofdstuk 8 'The labour market as an arena'.

Curriculum vitae

J. Berting (geb. 1930) studeerde politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Na een werkkring als bedrijfs socioloog werd hij medewerker aan het Sociologisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam. In 1966 werd hij aan deze universiteit benoemd tot lector in de algemene sociologie met inbegrip van de methoden en technieken van het sociale onderzoek. In 1968 volgde zijn benoeming tot hoogleraar in de algemene sociologie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen. Sinds 1971 is hij hoogleraar in de theoretische sociologie en de geschiedenis van de sociologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Houdt zich thans vooral bezig met theoretische en empirische vraagstukken op het gebied van de sociale ongelijkheid en met vraagstukken van internationaal vergelijkend onderzoek. Diverse publikaties over de positie van middengroepen in de samenleving, arbeidssatisfactie, sociale ongelijkheid en theorieontwikkeling.

Adres: Faculteit der Sociale Wetenschappen,
Erasmus Universiteit,
Burg. Oudlaan 50, Rotterdam